

Розділ X

МІСТА І МІСТЕЧКА

УДК 94(477.53):351.853«19/21»

Є.С. КАЛАШНИК

Міста й містечка Полтавського козацького полку у пам'яткознавчих студіях (середина XIX – початок XXI ст.)

У статті проаналізовано історіографію пам'яткознавчих досліджень присвячених адміністративним центрам Полтавського козацького полку; запропоновано періодизацію розвитку пам'яткознавчих студій та охарактеризовано окремі періоди.

Ключові слова: Полтавський полк, полкові міста, сотенні містечка, пам'яткознавчі дослідження, історіографія.

Пам'ятки козацької доби, що закарбували у собі епоху існування Полтавського козацького полку (1648–1782), привертають увагу дослідників із середини XIX ст. Така нижня хронологічна межа об'єктивно вмотивована практичним значенням більшості нерухомих пам'яток, що збереглася до межі XVIII–XIX ст. На сьогоднішній день опубліковані красенівці, археологічні, історичні, демографічні, пам'яткознавчі дослідження, присвячені полку в цілому або окремим його адміністративним центрам. Метою пропонованої публікації є аналіз історії пам'яткознавчих досліджень полкових міст і сотенних містечок, що різного часу входили до складу Полтавського полку та розміщені на його території.

На цінність решток укріплень полкових міст і сотенних містечок як пам'яток історії та культури, важливість їх планомірного дослідження дослідники звертали увагу вже у період становлення історіографічної традиції з даної проблематики. Пам'ятки минулого (власне Козацької доби), являючись частиною соціального буття суспільства [1], постійно привертають увагу останнього. Так, В.Є. Бучневич 1882 р. в передмові до своєї праці «Записки о Полтаве и ее памятниках» наголошував: «я имел единственную цель собрать в одно целое все заметки и целые описания исторических памятников и частей города, появлявшиеся до сего времени в разных

периодических изданиях и даже в отдельных выпусках, чтобы в целости представить и дать возможность изучить историю города тем, которые интересуются ею» [2]. У подальшому, у Вступі, розкривається доволі кон'юнктура мета дослідження, адже Полтава стала непересічним містом періоду Північної війни, але, безперечно, підкреслюється головна роль пам'ятників у процесі осмислення історії.

Л.В. Падалка у своїй праці 1905 року, підсумовуючи дослідження решток стародавніх укріплень на території Полтавської губернії, відмічав: «В ряду путей, ведущих к разъяснению вопроса, самым плодотворным явилась бы организация систематических археологических исследований, которые в виду культурных запросов времени в будущем должны бы пользоваться большим вниманием со стороны общества, чем это наблюдалось до сего времени» [3]. Цю точку зору на суспільну зацікавленість старожитностями підкреслює низка публікацій у академічних виданнях кінця XIX – початку XX ст. Наприклад, священник П. Романовський у «Полтавських епархіальних відомостях» подає інформацію з історії сотенного містечка Білики у Козацьку добу. Нарис містить припущення, місцеві перекази та легенди, оповіді старожилів про Білицьку фортецю, фортечні підземелля, поїздки Катерини II до Криму тощо [4]. Члену Полтавської ученої архівної комісії, П.О. Китицину, належить нарис «Кобылякская старина» [5], в якому аналізується козацька історія сотенного містечка Кобеляки, описуються події зі світського та церковного (прикмета часу) життя й принагідно звертається увага на сусідні містечка – Келеберду, Нехворощу, Переволочну, описуються фортифікаційні споруди окремих. Процитований вище В.С. Бучневич у нарисі «Местечко Решетилровка, Полтавского уезда», окрім сучасних йому фактів життя населеного пункту – переліку церков, бібліотек тощо, докладно аналізує історію сотенної Решетилівки, особливо звертаючи увагу на період Руїни та Полтавський етап Північної війни [6].

Наведені нариси ілюструють розповсюдження подібного жанру у виданнях межі XIX–XX ст. Вони, як правило, містять набір припущень, місцевих переказів і легенд, подекуди використовуючи посилання на джерела. Варто звернути увагу, що дві останні праці авторства членів Полтавської ученої архівної комісії, підкреслюють пам'яткознавчий аспект її діяльності. На це звертав увагу І.М. Симоненко, який серед форм роботи архівних комісій перелічував: виявлення і збирання історичних джерел і пам'яток; проведення лекцій та інших просвітницьких заходів щодо популяризації історії краю; клопотання перед місцевою владою про прийняття заходів щодо охорони пам'яток тощо [7].

У сукупності із матеріалами археологічних досліджень В.В. Докучаєва, В.Г. Ляскоронського, М.О. Макаренка, Т.Г. Шевченка [8], історичними студіями Д.І. Багалія, О.М. Лазаревського, Л.В. Падалки [9] й інших ці роботи ілюструють дореволюційний період пам'яткознавчих досліджень нерухомих пам'яток історії та культури Полтавського полку. Межі періоду: 40-ві роки XIX ст. – 20-ті роки XX ст. Він цікавий саме осмисленням цінності культурної спадщи-

ни, трансформацією розуміння пам'ятки як диковини [10], речі чи археологічного артефакту в пам'ятку історії та культури. Власне сенс визначення пам'ятки стає багатограннішим, вона починає трактуватися як об'єкт, що ідентифікує глядача із його національною та своєю особистою історією. Ця еволюція проходила дуже повільно, у сучасному термінологічному розумінні зміст поняття «пам'ятка» буде окреслено лише в пам'яткознавчих студіях початку ХХІ ст. [11]. Так, пам'ятка історії та культури, на думку Л.О. Гріффена, грає роль своєрідної «реперної точки» в багатокоординатній соціальній системі, в якій існує особа і такі точки, на думку вченого, не можуть існувати окремо, їх повинно бути достатньо, щоб утворити певну систему [12]. Таким чином, однією з ознак дореволюційного періоду розвитку пам'яткознавчих студій є закладення основи подібної системи, і пам'ятки Полтавського козацького полку включаються в контекст науки про козацьку спадщину регіону. При цьому, безумовно, необхідно наголосити, що ці поодинокі розвідки зацікавлених науковців не були власне пам'яткознавством, як концептуально окресленою дисципліною.

Безперечно, складним і часто небезпечним періодом в студіюванні різних векторів Козацької доби в історії України виявилася наступна – радянська доба. Виштовхуючи на маргінес державотворчі та культурні аспекти національного питання, протягом десятиліть історична наука створила цілий масив літератури науковий зміст якої важко узагальнити, оскільки вона спрямовувалася на обслуговування ідеологічних потреб режиму [13]. Таким чином, згідно із класовою парадигмою дослідження національних аспектів як таких, що начебто не існують, нівелюються до межі повної зупинки та зникнення. Умовно радянський період пам'яткознавчих досліджень поділяється на довоєнний та післявоєнний підперіоди.

На тлі першого підперіоду не можна оминати увагою вагомий внесок у розвиток пам'яткознавчої інтерпретації козацьких пам'яток М.Я. Рудинського, котрий свого часу був головою полтавського Губернського комітету охорони пам'ятокстаровини та мистецтва [14]. У 1919 р. виходить друком його праця «Архітектурне обличчя Полтави» в якій нас цікавлять розвідки присвячені архітектурі пам'яток монументального мистецтва XVII–XVIII ст. – Спаській церкві, Успенському кафедральному собору та Хрестовоздвиженському монастирю [15]. Крім того М.Я. Рудинський досліджував і периферію губернії. Відомо про його екскурсію до південних повітів, у ході якої були відвідані сотенні містечка Білики, Келеберда, Кишенька, Кобеляки, Нові Санжари, Переволочна [16]. Екскурсія носила археологічний, етнографічний та природознавчий характер, однак особлива увага зверталася дослідником на церковні старожитності [17].

Відмітимо, що в цей же час функціонує «Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині» до керівництва якого входили Н.Ю. Мірза-Авакянц, М.Я. Рудинський, В.О. Щепотьєв, В.М. Щербаківський та інші [18]. На жаль, члени Товариства не стали винятком у роки репресій режиму спрямованих на інтелігенцію.

Повоєнний етап приніс якісно нову ступінь розвитку пам'яткознавства. У 1966 р. було засновано Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. З 1970 р., з ініціативи П.Т. Тронька, виходить інформаційно-методичний бюлетень Товариства – «Пам'ятники України». Одним із завдань Товариства став облік історико-культурних цінностей, для чого планувалося видання «Зводу пам'яток історії та культури». Постанова Президії Академії наук СРСР і Міністерства культури СРСР «О подготовке Свода памятников истории и культуры СССР», датована 2 жовтня 1967 р. [19], регламентувала укладення цього видання. Те, що робота виконувалася в недостатньому обсязі може проілюструвати довідник «Памятники истории и культуры Украинской ССР», виданий в 1987 р. [20]. У ньому вміщені відомості про пам'ятки населених пунктів, що за козацької доби носили статус сотенних або полкових міст: Балаклеї, Біликів, Бірків, Великих Будищ, Веприка, Гадяча, Говтви, Кишеньки, Малих Будищ, Опішні, Полтави, Сокилки тощо [21], але ніяким чином не згадуються рештки козацьких укріплень й існування у цих населених пунктах сотенних канцелярій Полтавського козацького полку. В руслі історичних подій кінця ХХ ст. роботу над повноцінним Зводом так і не було закінчено.

Того ж, 1967 року побачило світ видання «Історія міст і сіл Української РСР» присвячене Полтавській області [22]. Загалом, не виходячи за класову парадигму своєї доби, це видання містило короткі відомості з історії козацького періоду таких міст і містечок як Білики, Велика Багачка, Великі Будища, Веприк, Гадяч, Зіньків, Кобеляки, Лютенька, Маячка, Нехвороща, Нові Санжари, Опішня, Рашівка, Решетилівка [23]. В той же час, подібні відомості наприклад про Балаклею, Бірки, Орлик у довіднику відсутні [24]. Однак, варто зазначити, що популяризація пам'яток історії та культури, як одне з головних завдань пам'яткознавства, знаходила себе окрім академічних видань у місцевій пресі [25].

Отже, як на загал, у радянський період спостерігається зменшення інтересу до козацької доби в Україні та до старожитностей Полтавського полку зокрема. Така тенденція об'єктивно зумовлена ідеологічною парадигмою Радянського Союзу.

Зі здобуттям Україною незалежності до пам'яток козацької доби знову привертається увага представників різних дисциплін. Серед видань 90-х років ХХ ст. варто відмітити енциклопедичний довідник «Полтавщина», виданий під редакцією А.В. Кудрицького [26]. У довіднику надається стисла інформація про козацькі старожитності майже всіх населених пунктів, які потрапляють у орбіту нашого дослідження, вказується стан збереженості укріплень сотенного чи полкового центра, подається історичний фактаж, який відповідає хронологічним рамкам нашої роботи.

Непересічним виданням початку 1990-х років став підручник «Археологія доби українського козацтва», укладений провідними фахівцями, спеціалістами з козацької доби в Україні під редакцією Д.Я. Телегіна. У виданні у формі Зводу, укладеного О.М. Титовою, надаються короткі відомості про полкові міста Гадяч,

Зіньків, Полтава та сотенні – Балаклею, Білики, Велику Багачку, Великі Будища, Веприк, Говтву, Карлівку, Китайгород, Кишеньку, Кобеляки, Котельву, Куземин, Лютеньку, Маячку, Нехворощу, Н. Санжари, Опішню, Орлик, Переволочну, Решетилівку, Сокілку, Царичанку, Яреськи. Крім того, вказані інші визначні місця козацької доби географічно належні до Полтавського полку [27].

Після 1991 р. з'являється значна кількість продовжуваних видань щодо тематики археології козацької доби, історії та пам'яткоохоронницької діяльності. Збірка наукових праць «Козацькі старожитності Полтавщини», що друкувалися Центром охорони та досліджень пам'яток археології в м. Полтава під редакцією О.Б. Супруненка (світ побачили два випуски – у 1993 та 1994 р. відповідно) [28]; збірка матеріалів щорічної конференції «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні», яка проводиться групою пам'яткознавчих і пам'яткоохоронних установ (на 2014 р. надруковано 23 випуски – 26 книг) [29]; журнал «Пам'ятки України» (з 1988 р.), заснований Українським товариством охорони пам'яток історії та культури – це лише невеликий перелік видань, значна частина публікацій у яких присвячені дослідженню історико-культурної спадщини Полтавського полку. Останнє, безперечно, засвідчує високий рівень зацікавленості наукового загалу проблематикою козацької доби.

На початку XXI ст. матеріали, присвячені пам'яткам Полтавського полку, періодично з'являються у таких академічних виданнях, як «Археологічний літопис Лівобережної України» [30], «Археологія» [31], «Старожитності Лівобережного Подніпров'я» [32] тощо. На території полку проводяться археологічні дослідження, що ведуть за собою історичні та пам'яткознавчі узагальнення. Досліджені сотенні містечка Білики (Є.С. Калашник), Говтва (В.В. Шерстюк), Келеберда (Ю.О. Пуголовок), Китайгород (І. Старік), Лютенька (О.В. Коваленко), Маячка (І.В. Бовкун, Є.С. Калашник), Решетилівка (О.В. Коваленко), Сокілка (В.М. Шалобудов) та ін. [33]. Широкомасштабні дослідження проведені у Полтаві співробітниками Полтавського Центру археології та Полтавського краєзнавчого музею. Матеріали останніх опубліковані у чотиритомному виданні «Дослідження посаду літописної Лтави» (тт. 1-3) та «Дослідження Полтавської фортеці» (т. 4) [34]. Видання містить докладні історичні нариси про полкову Полтаву, та вводить до наукового обігу багатий археологічний матеріал.

Одночасно було відновлено роботу з укладання «Зводу пам'яток історії та культури» [35], яка триває до сьогодні. Козацькі старожитності населених пунктів, що складають об'єкт нашого дослідження, описані в томах Зводу по Великобагачанському, Новосанжарському та Решетилівському районах, а саме містечка Багачка, Балаклея, Маячка, Решетилівка, Старі Санжари [36].

Істориком та музейником з Полтави В.О. Мокляком нещодавно були опубліковані історико-краєзнавчі нариси, які досить широко розкривають історичні процеси та події козацької доби і пов'язуються Полтавським полком [37]. У монографіях розглядається період, що передував утворенню полку, власне полковий період,

аналізується джерельна база й історіографія, подається фактичний, картографічний, ілюстративний матеріал і, найголовніше, відомості про рештки укріплень окремих центрів, а також їх фото. Саме В.О. Мокляк найвірогіднішою датою створення Полтавського полку називає рубіж 1648–1649 р. [38]. Варто відмітити, що цього часу такими дослідниками, як Г.І. Бутич, Ю.В. Волошин, О.В. Мокляк й інші публікуються джерела з історії Полтавського полку [38], які іноді супроводжуються аналітичними статтями [39]. Проведене І.О. Сердюком дослідження з демографії полкових міст Лівобережжя включає значний корпус матеріалів які характеризують Полтаву як полковий центр [40]. Сукупність цих робіт дозволяє розглядати адміністративні центри як пам'ятки історії та культури у більш широкому ракурсі.

У контексті популяризації історико-культурної спадщини варто згадати видання експериментального шкільного підручника «Історія Полтавщини», два томи якого, авторства О.А. Білоуська, В.І. Мирошніченка та В.О. Мокляка, присвячені козацькій добі [41]. Відомості про містечка публікуються у пресі [42]. Також в останній період з'являються спроби залучення окремих пам'яток до екскурсійних маршрутів [43].

Таким чином, розвиток пам'ятокзнавчих досліджень пройшов понад столітню історію. На першому етапі – дореволюційному (40-ві роки XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.), нерухомі пам'ятки козацької доби розглядалися в якості археологічного об'єкту як у цілому, так і зокрема залишки тих містечок, що входили до Полтавського козацького полку. В працях окремих вчених знаходили місце компіляції археологічних та історичних досліджень, які ставили археологічні пам'ятки в ряд історико-культурних, однак на цьому етапі ще не носили характер повноцінних пам'ятокзнавчих досліджень.

Для довоєнного підперіоду радянської доби в першу чергу є характерним історична наступність у дослідженнях пам'яток історії та культури з попереднім етапом, що особливо спостерігається у працях рубежу перших десятиліть XX ст. Широко залучаються методи архітектурних досліджень, вивчення церковної спадщини. На жаль, цей розвиток було обірвано репресіями серед науковців. Післявоєнний підперіод радянської доби характеризується підвищенням інтересу до історико-культурної спадщини, роботою з укладення Зводу пам'яток історії та культури, виникненням і популяризацією пам'ятокзнавчих рухів у суспільстві. Однак такий стан справ, на жаль, не стосувався наукової проблематики з яскраво вираженим національним забарвленням, зокрема досліджень козацької доби, які виходили за межі класової парадигми. Остання яскраво виразилася в підході до написання енциклопедичних довідників цього етапу.

У добу незалежності України саме національний зміст козацьких студій повернув до них увагу як дослідників, так і широкого загалу. Широкомасштабні дослідження пам'яток культурної спадщини Полтавського полку проводяться археологами, демографами, джерелознавцями, істориками, краєзнавцями тощо, що дозволяє розглядати козацькі пам'ятки у комплексі наукових знань,

залучати їх до музейного фонду для охорони й популяризації; що декларується укладенням Зводу пам'яток історії та культури.

Отже, козацькі міста й містечка, як військово-адміністративні центри Полтавського полку, зважаючи на сукупність наукових знань про них, виступають як самостійний об'єкт дослідження у контексті пам'яткознавчої дисципліни. Крім того, їх історико-культурний потенціал актуалізує музезнавче зацікавлення та робить необхідними пам'яткоохоронні заходи, у випадку їх перенесення з декларативної у практичну площину.

Джерела та література

1. *Гріффен Л. О.* Предмет і метод пам'яткознавства [Текст] / *Гріффен Л. О.* // Основи пам'яткознавства / Під заг. ред. *Гріффена Л. О., Титової О. М.*; кол. авт.: *Гаврилюк О. Н., Гаврилюк С. В., Горбик В. О.* [та ін.]. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – С. 27.
2. *Бучневич В. Е.* Записки о Полтаве и ее памятниках [Текст] / *В. Е. Бучневич.* – Изд. второе, исправленное и дополненное. – Полтава: Типо-литография Губернского Земства, 1902. – С. 3.
3. *Падалка Л. В.* О древних городках, городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губернии [Текст] / *Падалка Л. В.* // Труды ПУАК. – Полтава: Тип. Т-ва печатного дела, 1905. – Вып. 1. – С. 214.
4. *Романовский П.* Сведения о местечке Белики и его предместье «Боярка», Кобелякского уезда [Текст] / священник Петр Романовский // Полтавские Епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – Полтава, 1890. – № 5, Марта 1. – С. 173–177.
5. *Китицын П. А.* Кобылякская старина [Текст] / *Китицын П. А.* // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 4. – Полтава: Электрическая типогр. Г. И. Маркевича, Панский ряд, 1907. – С. 158–172.
6. *Бучневич В. Е.* Местечко Решетилровка, Полтавского уезда [Текст] / *Бучневич В. Е.* // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 15. – Полтава: Электрическая типогр. Г. И. Маркевича, Панский ряд, 1917. – С. 5–55.
7. *Симоненко І. М.* Вчені архівні комісії України: надбання та досвід [Текст] / *І. М. Симоненко* // Праці Центру пам'яткознавства. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2001. – Вип. 3. – С. 15.
8. *Ляскоронский В. Г.* Городища, курганы и длинные (змиевы) валы в области Днепровского Левобережья [Текст] / *Ляскоронский В. Г.* // Труды XIV археологического съезда в Чернигове 1909. – Том III. – С. 1–82; Він же. Городища, курганы і довгі (змієві) валы за течією рр. Псла та Ворскли [Текст] / *Ляскоронський В. Г.* – Вид. 2-ге, репр., доп. – Полтава, 1995. – Препринт, вип. 9. – 56 с.; *Макаренко Н.* Городища и курганы Полтавской губернии (Сборник топографических сведений) [Текст] / *Николай Макаренко.* – Полтава: Изд. ПУАК, 1917. – 105, XIX с.; *Супруненко О. Б.* Археологічні студії Тараса Шевченка на Полтавщині [Текст] / *Супруненко О. Б.* // Археологічний літопис Лівобережної України (далі – АЛЛУ). – Полтава: Археологія, 2000. – № 1–2. – С. 90–95; Він же. Тарас Шевченко і пам'ятки археології Полтавщини [Текст] / *Олександр Супруненко* // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: 36. наук. праць (далі НДІКДУ). – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – Вип. 23. – С. 7–17; Він же. Пам'ятки археології Полтавщини в матеріалах докучаської експедиції 1888–1890 рр. [Текст] / *О. Б. Супруненко* // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1–2. – С. 107–111.
9. *Багалей Д. И.* Очерки из истории колонизации степной окраины московского государства. Издание Императорского Общества истории и Древностей Российских при Московском Университете [Текст] / *Багалей Д. И.* – М.: В университетской типографии (Н. Катков). На Страстном бульваре, 1887. – С. 315–349; *Лазаревский О. М.* Полтавщина в XVII веке [Текст] / *Ал. Лазаревский* // Киевская старина. – 1891. – № 9. – С. 357–374; Він же. Исторический очерк местности, составившей Полтавский полк (Неоконченная рукопись А. М. Лазаревского [Текст]

- // Киевская старина. – 1903. – № 4. – С. 97–107; *Падалка Л. В.* Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследования и материалы с картами [Текст] / *Падалка Л. В.* – Полтава : Тип. Т-ва печатного дела, 1914. – 239 с.
10. Вживання терміну «диковинка» викликало певні сумніви, однак слово міститься у Словнику української мови в 11 томах, який видавався з 1970 по 1980 рр. (Режим доступу – <http://sum.in.ua/s/dykovynka> (14.10.2014)).
  11. *Грифен Л.О.* Вказана праця. – С. 29.
  12. Там само. – С. 28.
  13. *Мандрик М.* Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу [Текст] / *Марія Мандрик.* – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 29. Ілюстрацією може слугувати, наприклад, зміст такого видання, як «Историческое значение воссоединения Украины с Россией : Матер. юбилейной научной сессии (11–13 января 1979 г.)» (Днепропетровск : Промінь, 1979, с. 205–207), або правомірність окремих посилок у блискучій праці А.В. Чернова «Вооруженные силы русского государства в XV–XVII вв. (М. : Воениздат МО СССР, 1954, 224 с).
  14. Музей искусства. Короткий путеводитель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-avtoram/avtory-r/rudinskij-mikhail-yakovlevich?id=9158> (30.10.2014 р.)
  15. *Рудинський М.* Архітектурне обличчя Полтави [Текст] / *Михайло Рудинський.* – Полтава : Друкарня Рабиновича, 1919. – С. 10–24.
  16. *Рудинський М. Я.* Результати екскурсії в Кременчуцький та Кобеляцький повіти 20.IX – 29.X.1922 р. (доповідь Полтавському науковому товариству) [Текст] / *Рудинський М. Я.* // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003. – С. 25–26.
  17. Там само. – С. 25.
  18. *Сутруненко О. Б.* Доля історика (післямова до публікації) [Текст] / *Сутруненко Олександр* // Козацькі старожитності Полтавщини. Збірник наукових праць. – Полтава, 1994. – Вип. 2. – С. 80.
  19. Методические рекомендации для подготовки томов «Свода памятников истории и культуры народов СССР» по Украинской ССР. – К., 1981. – С. 4.
  20. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник / Ред. *П. Т. Тронько.* – К. : Наукова думка, 1987. – 736 с.
  21. Там само. – С. 401, 402, 406, 408.
  22. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах [Гол. ред. *П. Т. Тронько*]. – Том 17. Полтавська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с.
  23. Там само. – С. 409, 117–118, 191, 166–169, 145–148, 317–319, 390–392, 177–178, 772, 759–760, 732–735, 352–353, 194, 851–852.
  24. Там само. – С. 141, 364, 412.
  25. Напр. див.: *Хлустун В.* Білики [Текст] / *Володимир Хлустун* // Колос. – 1966. – № 146. – С. 4.
  26. Полтавщина : Енциклопедичний довідник (За ред. *А. В. Кудрицького*). – К. : Українська енциклопедія, 1992. – 1024 с.
  27. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. : Навч. посібн. – К. : ІЗМН. 1997 – С. 236, 240, 283–293, 298.
  28. Козацькі старожитності Полтавщини : Зб. наук. Праць. – Полтава : Криниця, 1993. – Вип. 1. – 136 с.; Козацькі старожитності Полтавщини : Зб. наук. праць. – Полтава, 1994. – Вип. 2. – 168 с.
  29. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. праць. – К., 1991–2014. – Вип. 1–23.
  30. Напр. див.: *Виногородська Л. І.* Археологічні дослідження поблизу Спаської церкви у Полтаві [Текст] / *Виногородська Л. І., Орлов Р. С.* // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 2009. – № 1. – С. 32–34; *Калашиник Є. С.* Дослідження південно-східної лінії укріплень пізньосередньовічної фортеці в с. Білики [Текст] / *Калашиник Є. С.* // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 2008. – № 1–2. – С. 127–132; Він же. Доля сотенного містечка Маячка у Північній війні: археологічний аспект // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 2009. – № 1. – С. 53–57; *Коваленко О. В.* Про залишки фортифікації Полтавського форштадту [Текст] / *Коваленко О. В., Мироненко К. М., Сутруненко О. Б.* //

- АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 1999. – № 1. – С. 73–75; *Коваленко О. В.* Полтавська фортеця [Текст] / *Коваленко О. В.* // АЛЛУ. – Полтава, 2009. – № 1. – С. 13–23 тощо.
31. Напр. див.: *Калашиник Є. С.* Про датування пожежі на укріпленнях фортеці XVII–XVIII ст. у с. Білики [Текст] / *Калашиник Є. С.* // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 50–56.
  32. *Пуголовок Ю. О.* Цивільна архітектура Полтави XVII–XVIII ст.: питання реконструкції зовнішнього вигляду [Текст] / *Ю. О. Пуголовок, О. В. Лебединський* // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2013 : збірник наукових праць. – К. ; Полтава : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – С. 148–155.
  33. *Шерстюк В.* Говтвянське та Гребінківське городища пізньосередньовічного часу на Полтавщині [Текст] / В'ячеслав Шерстюк // НДПКДУ. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 122–126; *Пуголовок Ю. О.* Нові дані про кладовища доби пізнього українського середньовіччя на території Полтавської області [Текст] / *Юрій Пуголовок* // НДПКДУ. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2007. – Вип. 16. – С. 21–22; Він же. Надмогильні монументи з келебердянського кладовища [Текст] / *Пуголовок Ю. О.* // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 2009. – № 1. – 3 с.; *Коваленко О.* Матеріали XVII ст з розкопок Успенської церкви у с. Лютенька [Текст] / *Оксана Коваленко, Роман Луговий* // НДПКДУ. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – Вип. 22. Ч. I. – С. 121–128; *Калашиник Є.* Перша Маяська сотня: деякі риси матеріальної культури (попереднє повідомлення) [Текст] / *Євген Калашиник* // НДПКДУ. – К. : Часи козацькі, 2009. – Вип. 18. – С. 128–133; *Луговий Р.* Гончарні горни XVIII ст. з Решетилівки [Текст] / *Роман Луговий, Віктор Верезака, Оксана Коваленко, Віталій Ярченко* // НДПКДУ. – Вип. 17. – К., 2008. – С. 119–124; *Старік О.* Результати дослідження поселення XVII–XVIII ст. у с. Китайгород Дніпропетровської області [Текст] / *Олексій Старік* // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні – Вип. 20. – Ч. I. – Київ, 2011. – С. 38–47; *Шалобудов В. М.* Скарб фальшивих польських монет XVII ст. з с. Сокилка на Полтавщині [Текст] / *Шалобудов В. М.* // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 2009. – № 1. – С. 100 й інші.
  34. *Супруненко О. Б.* Дослідження посаду літописної Лтави: Миколаївська гірка [Текст] / *Супруненко О. Б., Мироненко К. М., Пуголовок Ю. О., Шерстюк В. В.* – К. ; Полтава : вид. ІА НАНУ, 2008. – 136 с.; *Вони же.* Дослідження посаду літописної Лтави: Інститутська гора [Текст] / *Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О., Мироненко К. М., Шерстюк В. В.* – К. ; Полтава, 2009. – 140 с.; *Супруненко О. Б.* Дослідження посаду літописної Лтави: Інститутська гора [Текст] / *[О. Б. Супруненко, Ю. О. Пуголовок, К. М. Мироненко та ін.]* – К. ; Полтава, 2009. – Частина друга. – 132 с.; *Пуголовок Ю. О.* Дослідження Полтавської фортеці: Старе місто [Текст] / *Пуголовок Ю. О., Калашиник Є. С.* – К. ; Полтава, 2009. – 132 с.
  35. *Годзенко В. Д.* Відновлення роботи над «Зводом пам'яток історії та культури» – невідкладне завдання [Текст] / *Годзенко В. Д.* // Охорона та дослідження пам'яток археології: Матеріали 7-го науково-практичного семінару : Зб. наук. ст. – Полтава : Вид. «Фірма «Техсервіс», 2006. – С. 4.
  36. *Мокляк В. О.* Городище сотенного містечка Балаклія, к. XVI – XVIII ст. [Текст] / *Мокляк В. О.* // Звід пам'яток історії та культури України. Полтавська область. Великобагачанський район / Упорядн., наук. ред. *В. О. Мокляк.* – Полтава : «Полтавський літератор», 2010. – С. 50–51; *Він же.* Городище сотенного містечка Багача [Текст] / *Мокляк В. О.* // Звід пам'яток історії та культури України. Полтавська область. Великобагачанський район / Упорядн., наук. ред. *В. О. Мокляк.* – Полтава : «Полтавський літератор», 2010. – С. 25–26; *Він же.* Лівенське с. Фортеця сотенного містечка кін. XVII – XVIII ст. [Текст] / *Мокляк В. О.* // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область, Новосанжарський район. – Полтава : Дивосвіт, 2007. – С. 104–105; *Єрмак О. П.* Решетилівський район [Текст] / *Єрмак О. П., Мокляк В. О.* // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Решетилівський район. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – С. 7–26; *Він же.* Городище – сотенне містечко Старі Санжари [Текст] / *Мокляк В. О.* // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область, Новосанжарський район. – Полтава : Дивосвіт, 2007. – С. 145.
  37. *Мокляк В. О.* Полтавський полк: Науково-популярний нарис історії полку з часу його виникнення до кінця XVIII ст. [Текст] / *Володимир Мокляк.* – Полтава, 2008. – 112 с.; *Мокляк В. О.* Полтавщина козацька: (Від Люблінської унії до Коломацької ради) [Текст] / *Володимир Мокляк.* – Полтава : АСМІ, 2008. – 264 с.

38. Там само. – С. 22.
39. Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729 – 1730 / Упоряд. *І. Л. Бутич*. – Полтава : ВАТ «Видавництво «Полтава», 2007. – 176 с.; Джерела з історії Полтавського полку. Сер. XVII – XVIII ст. Т. 1. Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / Упоряд. *Мокляк В. О.* – Полтава : АСМІ, 2007. – 400 с.; Джерела з історії Полтавського полку. (середина XVII – XVIII ст. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – Т. II: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1721 р. – 436 с.
40. *Сердюк І.* Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. [Текст] / *Ігор Сердюк*. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с.
41. *Білоусько О. А.* Нова історія Полтавщини. Друга половина XVI – друга половина XVIII ст. Пробний підручник для 8 класу загальноосвітньої школи [Текст] / *Білоусько О. А., Мокляк В. О.* – Полтава : Оріяна, 2003. – 264 с.; *Білоусько О. А.* Нова історія Полтавщини (кінець XVIII – початок XX століття) : Пробний підручник для 9 класу загальноосвітньої школи [Текст] / *Білоусько О. А., Мірошниченко В. І.* – Полтава : «Оріяна», 2003. – 264 с.
42. *Калашиник С.* Білицький край у стародавню добу (до 375-річчя першої письмової згадки) [Текст] / *С. Калашиник* // Колос. – 2011. – № 114 (26 листопада). – С. 4; Білики у козацьку добу (до 375-річчя першої письмової згадки) // Там само. – С. 4; Білики у XVIII ст. (до 375-річчя першої письмової згадки) // Колос. – 2012. – № 7–8 (28 січня). – С. 4; Білики у сучасній історії (до 375-річчя першої письмової згадки) // Колос. – 2012. – № 12–13 (11 лютого). – С. 4; № 24–25 (17 березня). – С. 4.
43. Музеї та пам'ятні місця [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://poltava-tour.gov.ua/page/muzeyi-ta-pamyatni-miscya> (16.10.2014 р.); Як День довкілья у Біликах відзначали [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://www.0532.ua/news/155970> (16.10.2014 р.).

***Калашиник Е.С.* Города и городки Полтавского казачьего полка в памятниковедческих исследованиях (середина XIX – начало XXI вв.)**

В статье проанализирована историография памятниковедческих исследований посвященных административным центрам Полтавского казачьего полка; предложена периодизация развития памятниковедческих исследований и характеризированы выделенные периоды.

Ключевые слова: Полтавский полк, полковые города, сотенные городки, памятниковедческие исследования, историография.

***Kalashnyk Ye.S.* Cities and towns in Poltava Cossack regiment in the monument studies of middle of 19 – beginning of 21 centuries**

The article analyzes the historiography monument studies researches of cities and towns of Poltava Cossack Regiment. Proposed periodization of monument studies researches and are characterized in selected periods.

Key words: Poltava Cossack Regiment, regimental city, centesimal towns, monument studies researches, historiography.

Подано до друку: 04.11.2014 р.